

І. Яковюк, заступник директора з наукової роботи НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Імперська модель як основа організації влади в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз

Європейський Союз — це якісно нове інтеграційне об'єднання, яке має свою філософію і логіку розвитку. Учасникам інтеграційного процесу в Європі вдалося виробити принципи, які забезпечують рівновагу між загальними і національними інтересами і створити на їх основі унікальний наднаціональний механізм здійснення влади, пояснити який, спираючись на відомі форми організації влади, виявилось неможливим.

Європейські інтеграційні об'єднання від самого початку становили значний інтерес для науковців, однак доки вони виступали певною мірою продовженням і логічним завершенням тих геополітичних тенденцій, які виникли до їх заснування, дискусії з приводу їх правової природи не відрізнялися особливою гостротою, а зроблені висновки — суперечливим характером. Однак наприкінці 80-х процес європейського об'єднання набув форсованого характеру, поширюючись не лише на економічну, а й на соціальну, культурну і політичну сфери, внаслідок чого його конструкція стає менш зрозумілою і в той же час більш схильною до централізації і бюрократизації, його ідентичність стає більш розпливчастою, а кінцева мета — невизначеною.

З приводу правової природи ЄС існують різні точки зору¹. Традиційно Союз розглядають як один із різновидів міжнародних міждержавних організацій, своєрідне федеративне чи конфедеративне утворення, як наднаціональну організацію або організацію особливого характеру (організація *sui generis*). Останнім часом виокремився ще один підхід, відповідно до якого ЄС починають розглядати як де-

¹ Більш детально огляд проблеми див.: Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Володимир Ігорович Сало. — Х., 2007. — С. 46–80; Якименко Х. С. Європейський Союз: права природа об'єднання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Христина Сергіївна Якименко. — Х., 2009. — С. 44–74.

мократичну імперію¹. Так, голова Європейської комісії Ж. М. Баррозу зазначає, що ЄС — це не Сполучені Штати Європи, а унікальне історичне утворення, яке формувалося за принципом імперії, однак з цією формою державного устрою його ріднить лише масштаб, тоді як в іншому між ними існують суттєві відмінності². Гі Верхофстадт констатує: подобається це комусь чи ні, але світова спільнота вступає в нову епоху, коли проблеми, що постають перед нею, будуть вирішуватися дюжиною реальних або потенційних регіональних імперій, більш-менш рівномірно розподілених по земній кулі³. На думку Ю. С. Авакова, ЄС — це глобальний імперський проект, який полягає в політико-правовому об'єднанні колишніх імперських держав і використанні успішних імперських технологій сучасного періоду (технології федералізму американського зразка з технологією союзу суверенних держав за радянським зразком без відмови від технологій держав-націй і романо-германського суверенітету)⁴. Вказані, а також багато інших порівнянь такого роду дають підстави стверджувати, що підхід, який передбачає аналіз Європейського Союзу крізь призму імперської моделі організації й здійснення влади, становить особливий інтерес, оскільки в юридичній науці він не розроблений.

Імперії — це держави, які займали провідне геополітичне і військове становище у світі чи окремому регіоні, мали потужну економіку, розвинуту освіту і науку, високу культуру. Існує думка, що світовий прогрес тривалий час забезпечувався саме імперіями. Однак ХХ ст. стало

¹ Zielonka J. Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union / J. Zielonka. – Oxford University Press, 2006. – 293 p.; Colomer Josep M. Great Empires, Small Nations. The Uncertain Future of the Sovereign State. – London ; New York: Routledge, 2007. – 114 p.; Pagden A. There is a real Problem with semantic Field of Empire / A. Pagden // *Ab Imperio*. – 2005. – № 1; Ткачев С. В. Империя как современная политика : дис. ... канд. полит. наук / Сергей Викторович Ткачев. – Владивосток, 2005. – 217 с.; Каспэ С. И. Центры и иерархии: пространственные метафоры власти и западная политическая форма : автореф. дис. ... д-ра политол. наук / С. И. Каспэ. – М., 2009. – 33 с.; Каспэ С. И. Имперская политическая культура и модернизация в России. Ретроспективный анализ и современная ситуация : дис. ... канд. политол. наук / Святослав Игоревич Каспэ. – М., 1999; Гагагова Л. С. Империя: идентификация проблемы / Л. С. Гагагова // *Исторические исследования в России. Тенденции последних лет*. – М., 1996; Махнач В. Империи в мировой истории / В. Махнач // *Иное*. – 1995. – Т. 2. – С. 107–126.

² Баррозу назвал Евросоюз «неимперской империей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.russianamerica.com/common/arc/story.php/359651?id_cr=98.

³ Верхофстадт Г. Три выхода для Европы [Електронний ресурс] / Г. Верхофстадт // *Россия в глобальной политике*. – 2009. – № 1. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/number/n_12458.

⁴ Аваков Ю. С. Глобальный имперский проект: политико-правовой анализ институционального транзита : дис. ... канд. юрид. наук : 22.00.02 / Юрий Сергеевич Аваков. – Ростов н/Д, 2009. – С. 10.

епохою їхнього занепаду. У суспільній свідомості утверджувалися антиімперські настрої, а імперський досвід став об'єктом повсюдної і нищівної критики. Поступово не лише в суспільстві, а й у наукових колах виникло стійке відчуття і тлумачення імперії як чогось застарілого, приреченого і в певному сенсі аморального. При цьому власне сутність імперії залишилася за дужками¹. Переосмислення ставлення до імперії спостерігається протягом останніх десятиліть передусім під впливом процесу глобалізації², а також через те, що Європа, як «батьківщина» держави-нації³, заради створення наднаціонального об'єднання пішла на критичне переосмислення національної ідентичності в напрямі досягнення загальноєвропейської ідентичності⁴.

Перш ніж проаналізувати досвід використання імперського досвіду при конструюванні владної моделі Європейського Союзу, слід зробити певне застереження. Під час дослідження необхідно враховувати, що хоч яку б кількість ознак і атрибутів імперії було вказано, завжди існуватимуть певні історичні винятки чи незбіг при аналізі тієї чи іншої імперії. Теоретичному осмисленню й узагальненню заважає проблема політкоректності: «імперія» — це досить багатозначний термін, перевантажений історичними негативними асоціаціями. Крім того, слід враховувати, що існували різні види імперій⁵: традиційні (територіальні) і колоніальні. Відповідно, обговорюючи питання про можливість вико-

¹ Яковенко І. Г. От империи к национальному государству (Попытка концептуализации процесса) / И. Г. Яковенко // Полис. – 1996. – № 6 (36). – С. 117–128; Мотыль А. Пути империй: упадок, крах и возрождение имперских государств / А. Мотыль. – М., 2004. – С. 7–11.

² Кокшаров А. Глобализация невозможна без империй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expert.ru/printissues/expert/2005/04/04ex-ferguso>; Каспэ С. И. Центры и иерархии: пространственные метафоры власти и западная политическая форма : автореф. дис. ... д-ра полит. наук / С. И. Каспэ. – М., 2009. – С. 15; Карасев В. Как ответить на вызов трех империй? [Електронний ресурс] / В. Карасев. – Режим доступу: <http://www.igls.com.ua/analytics/44/>.

³ Говорячи про Європу, слід передусім розуміти Францію, яка тривалий час задавала тон державно-правовому розвитку Європи і всього світу, з часів Людовика XIV розвивалася відповідно до парадигми, ключовим поняттям якої була держава-нація (див.: Обичкина Е. О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире / Е. О. Обичкина. – М., 2003. – С. 52).

⁴ La France du nouveau siècle / Sous la direction de Th. De Montbrial. – P. : PUF, 2002. – P. 500, 503–506.

⁵ Більш детально про класифікації імперій див.: Аваков Ю. С. Глобальный имперский проект: политико-правовой анализ институционального транзита : дис. ... канд. юрид. наук : 22.00.02 / Юрий Сергеевич Аваков. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 47; От миропорядка империй к имперскому миропорядку / отв. ред. Ф. Г. Войтоловский, П. А. Гудев, Э. Г. Соловьев. – М., 2005. – С. 9–10; Елисеев Г. Заметки об империи / Г. Елисеев // Империя. Сделай сам : сборник эссе / сост. Д. М. Володихин, Э. Геворкян. – М., 2001. – С. 96–98.

ристання принципів організації й функціонування імперії в процесі розбудови об'єднаної Європи, слід виходити з того, що, по-перше, таке порівняння припустимо проводити починаючи з 70-х років ХХ ст., коли в організації і функціонуванні Союзу почали використовуватися імперські підходи, і, по-друге, ЄС коректно порівнювати лише з традиційними імперіями¹. Відповідно слід погодитися з думкою про те, що Європейський Союз, як і Росія, не може в результаті своєї еволюції перетворитися на національну державу нехай і з префіксом «супер». Для нього оптимальною формою існування є імперська модель, адаптована під вимоги сьогодення. Визнання цього факту не повинно сприйматися як щось ганебне. Тривалий час дійсно панувала думка, що національна держава — це найвища сходинка політичного розвитку суспільства, якої можуть прагнути народи. Однак останні десятиріччя свідчать, що національна держава — це доволі нестабільне політичне утворення. Попри цей факт ідеологія, пов'язана з національною державою, все ще домінує в уявленнях про оптимальний устрій світу, певним чином викривляючи уявлення про реальні процеси.

Аналіз літератури, присвяченої розробці проблематики Європейського Союзу — як наднаціональної організації влади і імперії — як особливої форми політико-територіального устрою², дає підстави сформулювати певні висновки щодо використання Європейським Союзом таких властивостей імперії.

1. Визначальною рисою імперії як ідеального типу є наявність у ній надпотужного — як в інституційному, так і в ціннісному відношенні — макросоціального центру, що втілений в імперських політичних інститутах, утворює з територіальної й етнічної точки зору відносно автономну одиницю зі своїм особливим статусом, яка є гегемоном або домінує у ній під час реалізації своїх інтересів³. Оскільки Європейській

¹ Йдеться передусім про Римську імперію, яка залишається генеральним референтом будь-якого ідеального типу імперії.

² Грачев Н. И. Происхождение суверенитета: верховная власть в мировоззрении и практике государственного строительства традиционного общества / Н. И. Грачев. – М., 2009. – 320 с.; Каспэ С. И. Центры и иерархии: пространственные метафоры власти и западная политическая форма : автореф. дис. ... д-ра полит. наук / С. И. Каспэ. – М., 2009. – 33 с.; Ткачев С. В. Империя как современная политика : дис. ... канд. полит. наук / Сергей Викторович Ткачев. – Владивосток, 2005 – 217 с.; Аваков Ю. С. Глобальный имперский проект: политико-правовой анализ институционального транзита : дис. ... канд. юрид. наук / Юрий Сергеевич Аваков. – Ростов-на-Дону, 2009. – 196 с.

³ Кнабе Г. С. Историческое пространство Древнего Рима / Кнабе, Г. С. // Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуре античного Рима. – М., 1994. – С. 255; Баталов Э. Америка: страсти по империи / Э. Баталов // Свободная мысль XXI. – 2003. – № 12. – С. 17.

Союз — це не імперія, а наднаціональне об'єднання, що лише використовує її принципи і технології, то під таким «центром» слід розуміти не домінуючу етнічну групу, а певну групу держав-членів, так зване «ядро» ЄС¹, яке на всіх етапах інтеграції домінує в ЄС, визначаючи напрями його розвитку, вирішуючи питання стосовно часу і міри поглиблення інтеграції, контролюючи ключові посади в інституційному механізмі² і приймаючи остаточне рішення стосовно надання членства в організації.

2. Якщо базовим інтегратором у національній державі виступає нація, то в імперії — Ідея (Міф³) про її місію. У формуванні міфу Римської імперії, який з певною корекцією використовується до сьогодні, великого значення набуло прийняття християнства. Європа не лише поступово виробила духовну самоідентифікацію *Respublica Cristiana* («Християнська республіка»), а й протиставила її всім позбавленим Христової благодаті народам. Усе, що опинилося за межами цієї ойкумени, перетворилося на сферу християнської місії.

Легітимність системи імперської влади базується на наявності певного завдання, яке має бути ідеальним за своєю суттю і зміст якого розкривається в міфі, який оцінює світ не з позиції чистого міркування, а з позиції активної взаємодії людини з оточуючою реальністю. У результаті він виступає важливою складовою існуючої в даному суспільстві системи регулювання поведінки суб'єктів, оскільки не лише відображає дійсність, а й може виступати моделлю для нього. Міф втілюється в системі цінностей віри (релігії) або ідеології⁴, а також в осо-

¹ Таке «ядро» залежно від ситуації може мати різну конфігурацію: франко-німецький союз, франко-німецько-британський альянс, у деяких випадках – країни – засновники Європейських співтовариств або останні разом з Великою Британією та Іспанією.

² Так, до підписання Лісабонських угод у Суді ЄС п'ять із восьми генеральних адвокатів призначалися Німеччиною, Францією, Італією, Іспанією і Великою Британією, а три у порядку ротації заповнювалися іншими державами. За Лісабонськими договорами шість із 11 генеральних адвокатів представлятимуть Німеччину, Францію, Італію, Іспанію, Велику Британію і Польщу, а п'ять – у порядку ротації заповнюватимуться іншими державами. До Дирекції Ради управляючих ЄЦБ, яка складається з шести осіб, як правило, завжди входять представники Франції, ФРН, Італії та Іспанії.

³ Флад К. Политический миф: теоретическое исследование : пер. с англ. А. Г. Георгиева / К. Флад. – М., 2004. – С. 27, 31–35; Лосев А. Диалектика мифа [Електронний ресурс] / А. Лосев. – М., Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/losew03/index.htm>.

⁴ Релігія краще, ніж секулярна ідеологія, виконує функцію об'єднання. Релігійний світогляд не замінює національні цінності, а включає їх як складову до більш високого духовно-культурного принципу. Об'єднання різних народів у рамках єдиної культурної парадигми надає імперії універсального характеру, підносить її до рівня цивілізації (див.: Грачев Н. И. Происхождение суверенитета: веховная власть в мировоззрении и практике государственного строительства традиционного общества / Н. И. Грачев. – М., 2009).

близькому соціокультурному комплексі імперської свідомості. Він сприяє виокремленню в складі політичної і правової культури суспільства того комплексу культурних, релігійних, психологічних та інших передумов — державну парадигму, тобто неявно функціонуючу модель, відповідно до якої відбувається відтворення державно-правових структур¹. Той факт, що державна парадигма, яку можна розглядати як своєрідний генетичний код державно-правової системи, характеризується високим ступенем інерційності, певним чином пояснює тяжіння окремих старих держав — членів ЄС (колишніх імперій) до використання в масштабах Європейського Союзу імперських принципів і технологій, адаптованих до умов міждержавного об'єднання². Перефразуючи слова Р. Арона, адресовані будь-якому суспільству, можна констатувати, що європейські держави об'єдналися у ЄС заради розширення земель і багатства, за перемогу соціальної ідеї, універсальну правоту якої Союз проголошує, одночасно сповіщаючи про власну місію. При цьому реалізація такої місії має не лише раціональний характер — однією з цілей її реалізації є слава, яка полягає у визнанні іншими народами твоєї переваги³. Це пояснює, чому Європейський Союз, як і імперія, часто витрачає на реалізацію своїх месіанських устремлень непропорційно більше ресурсів і коштів, аніж отримані матеріальні здобутки.

Зміст Міфу розкриває сенс існування імперії, виправдовує здійснювану нею експансію. Якщо імперське завдання чітко не формулюється, то передбачається, що під нею розуміється розширення імперії. Справедливість цього висновку підтверджується ситуацією з Європейським Союзом: позбавлений чітко вираженої верховної влади, він відповідно не може поставити і розв'язати жодного змістовного завдання, окрім розширення. Слід визнати, якщо Союз припинить розширюватися і при цьому не буде проголошене нове змістовне завдання, він буде приречений у кращому випадку на розпад на держави, що його утворили, або, враховуючи високий ступінь регіоналізації Європи, розпадеться на нестійкі постімперські утворення⁴.

¹ Каспэ С. И. Империя и модернизация : общая модель и российская специфика / С. И. Каспэ. – М., 2001. – С. 9–10.

² Аналогічного висновку доходять й інші науковці (див.: Малинова О. Ю. Имперский опыт: прошлое или будущее Европейского Союза / О. Ю. Малинова // Россия и современный мир. – М., 2005. – №1(46). – С. 66; Тойнби А. Дж. Постижение истории : пер. с англ / А. Дж. Тойнби. – М., 1991. – С. 489).

³ Обичкина Е. О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире / Е. О. Обичкина. – М., 2003. – С. 38.

⁴ Григорьев О. Довелось в империи родиться [Електронний ресурс] / О. Григорьев. – Режим доступу: <http://worldcrisis.ru/crisis/158034>

Наголошуючи на експансії як ознаці імперії, слід водночас зазначити, що під впливом імперського міфу були випадки добровільного входження до складу імперії заради певного блага, наприклад громадянства. Аналогічну політику проводить і ЄС, що використовує як своєрідний міф свій імідж. Бажання стати одним із «співволодарів» цього іміджу спонукає держав-сусідів ЄС добровільно здійснювати «м'яку» десуверенізацію¹.

3. Від національної держави імперія відрізняється територією: принципова безмежність є особливістю імперії, на протигагу державі, однією з ознак якої є принцип територіальності. Головний акцент у політиці розширення Союз, як і імперія, робить на принципі включення і поглинання сусідніх народів² (мета цієї політики полягає в інтеграції багатьох етнокультурних груп у велике політичне співтовариство, у межах якого за їх членами визнається право зберігати свою специфічну ідентичність), оскільки добровільне прийняття соціально-морального ідеалу, на якому він будується, свідчить про виправданість його претензій імперії на всесвітній характер³.

Союз поширює свою владу на величезну територію, яка хоча і складається з території держав-членів, однак внутрішні кордони між якими відповідно до Шенгенських угод є прозорими. Прагнучи забезпечити свою владу над усім «цивілізованим світом», формально обмеженим територією географічного регіону, ЄС не бажає, а точніше — не може чітко обмежити просторові межі інтеграційного процесу і зон свого потенційного впливу, внаслідок чого не визначені остаточні легітимні кордони розширення.

Радикально універсалістський характер ціннісної системи ЄС обумовлює подолання звичайних бар'єрів територіальної експансії й отримання союзним простором якості безмежності. Провідні країни Союзу, зокрема Німеччина та Франція, на сьогодні не можуть дозволити собі реалізацію згаданої політики через звинувачення

¹ Якименко Х. С. *Європейський Союз : правова природа об'єднання* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Христина Сергіївна Якименко. – Х., 2009. – С. 123–124.

² Добровільне входження до імперій демонструють, як правило, ті народи, які перебувають на нижчій сходинці розвитку на відміну від тих народів, що виступають ядром імперії.

³ Грачев Н. И. *Происхождение суверенитета: верховная власть в мировоззрении и практике государственного строительства традиционного общества* / Н. И. Грачев. – М., 2009. – С. 174; Алексеев Н. Н. *Современное положение науки о государстве и ее ближайшие задачи* // Алексеев Н. Н. // *Русский народ и государство* / Н. Н. Алексеев. – М., 1998. – С. 411–412.

в імперіалізмі¹, тому вона здійснюється в рамках ЄС, що легітимізує її зміст, начебто позбавляючи експансіоністської сутності, додаючи їй більше ваги, довіри, переконливості і фінансових можливостей.

Все ж, у чому полягає головний сенс політики розширення? Могутність² — ось головна мета Європейського Союзу, який прагне конкурувати на рівних з іншими «імперськими» системами (США, Китай, Росія). Головна передумова могутності — це територія, а отже, населення, природні копалини, фінансові ресурси, можливість здійснювати зовнішньоекономічну експансію через торгівлю і інвестиції тощо³. Таким чином, політика розширення реалізується Союзом не як самоціль — вона спрямована на те, щоб, отримуючи нові ринки збуту, знизити залежність від експорту в США. Нові держави — члени ЄС (передусім країни ЦСЄ) — це «свіжа кров», що прискорює розвиток європейської економіки в цілому. При цьому важко не помітити, що в ЄС, як і в імперії, досить чітко простежується протиріччя: з одного боку, «ядро» Союзу де-факто здійснює «експлуатацію» нових держав-членів⁴, яка полягає в недопущенні їх самостійного розвитку понад певну межу (деяка відмінність у розвитку повинна залишатися — тільки за цієї умови «ядро» Союзу може зберігати статус «перших серед рівних», реалізуючи політику забезпечення своїх національних

¹ Президент ФРН Х. Келер пішов у відставку після інтерв'ю, в якому висловив думку, що Німеччина має усвідомлювати, що в екстремній ситуації вона має вдаватися до військового втручання для захисту своїх інтересів. Наприклад, забезпечити свободу торгових шляхів або ліквідувати нестабільність у певних регіонах, що здатна негативно позначитися на торгівлі, робочих місцях і прибутках (Президент Німеччини поддался критиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bin.com.ua/news/foreign/world/101653-prezident-germanii-ushel-v-otstavku-posle.html>).

² У загальному вигляді М. Дефарж визначає могутність через здатність контролювати своє міжнародне оточення і управляти ним (див.: Moreau Defarges Ph. La politique internationale / Ph. Moreau Defarges. – P. : Hachette, 1990. – P. 13, 16–17).

³ Moreau Defarges Ph. La politique internationale / Ph. Moreau Defarges. – P. : Hachette, 1990. – P. 14.

⁴ Президент Чехії В. Клаус зазначає, що вступ його країни до ЄС перетворив її на об'єкт викачування грошей. По всій Східній Європі спостерігається те саме: масове скуповування активів, у результаті чого західноєвропейські корпорації стають господарями не лише банківських систем, а й усієї економіки, а через неї – і політики країн ЦСЄ. На його думку, розвинуті країни відносно як нових членів, так і країн, для яких запроваджено програму «Східне партнерство», діють за принципом «Візьміть наші стандарти, а ми отримаємо ваші ресурси і знищимо те, чим ви можете конкурувати з нами», що нагадує неоколоніальну модель співробітництва (див.: Делягин М. Конец проекта. Европейский союз, похоже, уперся в свои границы [Електронний ресурс] / М. Делягин. – Режим доступу: http://keeper89.blogspot.com/2009/10/blog-post_225.html).

інтересів у вигляді загальноєвропейської політики), а з другого — він докладає певних зусиль для їх прогресивного розвитку (якщо б таке прагнення не мало місця, то важко було б розраховувати на добровільний вступ до об'єднання нових членів; піднесення соціально-економічного розвитку новоприйнятих держав виступає матеріальним втіленням величчя ЄС) заради того, щоб вони виступали економічним резервом розвитку інтеграційного об'єднання.

Для стабільного існування внутрішньо напруженої системи необхідний захист від нестабільності на її кордонах. Політика територіального розширення ЄС за допомогою механізму адаптації країн-кандидатів до стандартів Союзу перетворилася на універсальний засіб вирішення цієї проблеми. Разом з тим висловлювання окремих очільників Союзу¹ щодо прийняття в члени об'єднання дає підстави обговорювати імовірність сценарію, коли Європа буде умовно поділена на центральну (Європейський Союз) і «периферійні Європи», які його оточують і виконують роль буфера, скажімо, між ЄС і Росією як двома квазіімперіями². Отже, з часом може виникнути ситуація, коли навколо ЄС утвориться фактично буферна зона з держав, які будуть тісно прив'язані до Союзу, оскільки опиняться в межах створеного ним без їхньої участі правового, економічного, соціального та інформаційного поля, але при цьому опиняться в ролі об'єкта, якому відводиться роль виконавця правил, прийнятих в ЄС.

4. Важливою ознакою імперії є влада і особливості володарювання³. На відміну від імперської обмеження влади інститутів ЄС чітко формалізоване: влада Союзу не суверенна — його інститути наділяються нею національними урядами. У Європейському Союзі діє загальне

¹ Наприкінці 80-х років голова Європейської комісії Ж. Делор висунув концепцію концентричних кіл, згідно з якою в центр європейського порядку ставиться «ядро» ЄС. Решта країн розглядається як концентричні кола, що оточують Союз, і ранжуються залежно від місця розташування в них. Інший голова Європейської комісії Р. Проді заявив, що політика добросусідства передбачає, що навколо Європи на Сході і Заході буде існувати ряд країн, з якими ЄС зможе мати усе спільне – економіку, торгівлю, культуру тощо, за винятком наднаціональних інститутів (див.: Горюшин А. Что будет с Европейским Союзом к 2025 году? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mgimo.ru/alleurope/2006/27/problem-eu2025.html>).

² Напруження між ЄС і Росією з приводу справ в Україні, Молдові, Білорусії, у країнах Закавказзя обумовлене конкуренцією між двома імперськими системами за ринки збуту, енергетичні ресурси (див.: Eisenstadt S.N. Les causes de la desintegration et de la chute des empires. Analyses sociologiques et analyses historiques // Diogene. – 1961. – № 34. – P. 95–96).

³ Про аналіз сутності імперської влади див.: Григорьев О. Довелось в империи родиться [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldcrisis.ru/crisis/158034>.

правило: у межах чітко експліцитного і прийнятого національними урядами союзного завдання інститути ЄС можуть робити не лише те, що їм прямо дозволено установчими договорами, а й за мовчазної згоди держав-членів розширювати свої повноваження за допомогою Суду ЄС, використовуючи для здійснення управління широкий спектр інструментів, що є в їх розпорядженні. Якщо вони застосовують їх із метою, яка не випливає з такого завдання, то незалежно від аргументації це буде сприйнято державами-членами як зловживання владою.

Управління здійснюється через прагматизацію ідеального союзного завдання, монополія на тлумачення якого належить Європейській раді, яка може його змінювати, не ставлячи під сумнів саму ідею інтеграції¹. Оскільки союзне завдання має ідеальний характер (як таке завдання традиційно розглядається розширення ЄС або просування загальноєвропейських цінностей²), то його виконання не передбачає обговорення, однак потребує прагматизації у кожний момент часу. При цьому не менш важливого значення набуває формування і підтримка образу союзної влади як влади, що ефективно реалізує таку ідею, яка легітимізує її в очах держав-членів.

У питанні організації влади в ЄС залежність наднаціонального рівня влади від національного простежується більш чітко, аніж в імперії, а тому управління, здійснюване Союзом, полягає передусім у забезпеченні лояльності з боку національних урядів³ і якщо не управління ними, то принаймні недопущення з їх боку проведення антиінтеграційної політики, що піддає сумніву саме існування Європейського Союзу. Для влади ЄС важливо, аби реалізація союзного завдання була організована таким чином, щоб вона зачіпала населення лише тією мірою, якою єдність і ступінь мобілізації національних еліт дозволяє витримати зворотний тиск населення. Справа в тому, що не існує ідеї, на реалізацію якої тривалий час можна було б мобілізувати населення імперії (Європейського Союзу). Необхідність постійної

¹ Див. статтю 15 Договору про Європейський Союз // *Європейський Союз : основопологающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями.* – М., 2008. – С. 179.

² У Договорі про Європейський Союз підкреслюється, що Союз заснований на цінностях, які є спільними для держав-членів (ст. 2), ставить метою сприяти своїм цінностям (п. 1 ст. 3) і у відносинах із рештою світу стверджує і просуває свої цінності й інтереси (див.: *Європейський Союз: основопологающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями.* – М., 2008 – С. 170–172).

³ На відміну від губернаторів імперських провінцій, які лише за певних обставин могли ототожнювати себе з населенням підпорядкованої їм території, національні уряди завжди уособлюють себе з населенням, яке є джерелом їхньої суверенної влади.

зміни напрямів прагматизації союзного завдання пов'язана саме з цією обставиною. Чим довше відпрацьовується один напрям інтеграції, тим більше тиск на населення, і тим менше солідарності національних урядів¹.

Централізація влади в ЄС здійснюється повільно, але невпинно, свідченням чого є запровадження процедури обрання Європейського парламенту безпосередньо населенням держав-членів і наближення його повноважень до повноважень національних парламентів; запровадження посади Голови європейської ради ЄС і верховного представника Союзу із зовнішньої політики і безпеки; застосування процедури прийняття рішень кваліфікованою більшістю голосів зі значного кола питань тощо. Крім того, слід вказати на практику послідовного делегування інститутам ЄС права реалізації багатьох ключових суверенних прав держав-членів, що в підсумку повільно, але невпинно зміцнює наднаціональний рівень влади².

Характеризуючи специфіку володарювання в ЄС, слід вказати на таку особливість. Союз реалізує концепцію могутності, що передбачає, по-перше, формування могутності ЄС, побудоване на взаємозалежності держав-членів, що дозволяє акумулювати потенціал, який робить його конкурентоздатним на світовій арені³, по-друге, прагнення і здатність контролювати правила гри не в усіх, а лише в деяких ключових сферах, що відрізняє її від імперії або сучасних США, і, по-третє, використання не «hard power» («жорсткої» сили) — здатності до примушення, що обумовлене військовою і економічною міццю, а такої властивості, як «soft power» («м'якої» могутності), що виникає у зв'язку із привабливістю⁴ і дозволяє йому вибудовувати ситуацію таким чином, щоб інші країни робили свій добровільний вибір або визначали свої інтереси відповідно до власних інтересів Союзу.

5. Важливою ознакою як імперії, так і Європейського Союзу є проведення політики універсалізму. Основна загроза європейській стабільності і глобальній конкурентоздатності криється всередині

¹ Під такі напрями щоразу вибудовується і замикається конфігурація тих держав, які зацікавлені в ньому, в той час як інші держави-члени залишаються осторонь.

² Детальніше див.: Яковюк І. Особливості впливу наднаціональної організації на державний суверенітет країн-кандидатів та країн-сусідів (на прикладі Європейського Союзу) / І. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2010. – № 3 (62). – С. 19–31.

³ Boniface P. La France, est-elle encore une grande puissance / P. Boniface. – P., 1998. – P. 43, 50.

⁴ Детальніше див.: Най Дж. «Мягкая» сила и американо-европейские отношения [Електронний ресурс] / Дж. Най. – Режим доступу: <http://polite.com.ua/library/3967-.html>.

об'єднання — це політична і соціально-економічна неоднорідність і розвиток націоналізму як політичної ідеології. Функціонування наднаціонального за своєю правовою природою Союзу потребує формування загальноєвропейської ідентичності, оскільки самоусвідомлення народів Європи є квінтесенцією нової політичної системи, яка не лише дозволяє певною мірою маніпулювати національною владою, а й мобілізує значні матеріальні і духовні ресурси для саморегулювання наднаціонального правопорядку. Створення нової ідентичності не вступило в конфлікт із національними ідентичностями, оскільки не було прагнення замінити останні на «постнаціональний космополітизм». Європейська ідентичність формувалася як позанаціональна, така, що заснована на цінностях правової держави і громадянського суспільства.

Без політики універсалізму важко забезпечити єдність багатонаціонального і багатоконфесійного об'єднання, яке включає численні соціальні групи часто з достатньо відмінними інтересами, через що потенціал конфлікту в ЄС досить важко врівноважується потенціалом спільних цінностей. Пошук інструментів уніфікації, яка проводиться в умовах проголошеної політики збереження національної різноманітності, змушує як керівництво ЄС, так і національні уряди шукати прийнятні для сучасного стану інтеграції засоби. Якщо в імперії такими традиційними інструментами виступали армія, освіта, уніфіковане право, гармонізований спосіб життя і типи споживання, тоді як ефективність використання з цією метою релігії, грошей, політичних церемоній, почесних відзнак тощо піддавалися сумніву¹, то в ЄС основними засобами уніфікації виступає право², союзне громадянство, єдина валюта, загальноєвропейські символи, юридична освіта, а від використання з цією метою релігії, мови, освіти в цілому, армії Союз ухиляється.

Важливу роль у формуванні європейської ідентичності відведено політиці уніфікації у фінансовій сфері. Сьогодні пророчим виглядає висловлювання Жана Монне: «Європа буде створена валютою або ж ніколи не буде створена»³. Валюта ЄС виступає найбільш наочним втіленням політики ідентичності, оскільки її іконографія фактично

¹ Lagroye J. A propos du «concept d'Empire» / J. Lagroye // *Droit, institutions et systèmes politiques en hommage a M. Duverger*. – P. : PUF, 1987. – P. 640–641.

² Враховуючи роль права в побудові об'єднаної Європи, окремі автори навіть характеризують ЄС як «нормативну» імперію (див.: Карасев В. Россия – Украина – ЕС: опыт «перевернутого соседства» [Електронний ресурс] / В. Карасев. – Режим доступу: <http://www.kreml.org/opinions/79141033>).

³ Забарко Б. Важливий крок в зміцненні європейської інтеграції / Б. Забарко // *Дзеркало тижня*. – 1998. – № 15 (184). – 11–17 квіт.

закріплює за ЄС виключне право на тотальну самоідентифікацію з Європою.

Безумовно, відповідність здійснюваної Європейським Союзом політики загальноєвропейським інтересам необхідна як у сферах уніфікації, так і сферах відповідальності національних урядів (унаслідок поглиблення інтеграції і так званого «ефекту переливу» обсяг таких сфер постійно скорочується), на що прямо вказує ст. 7 Договору про функціонування ЄС¹. Успіх у цьому процесі значною мірою залежить від позиції національних урядів, які легше погоджуються виступати трансляторами союзної політики в тому випадку, коли існує можливість поповнення союзної еліти за рахунок національної. Комплектування союзної бюрократії з представників національних еліт виступає додатковим засобом підтримання стабільності й життєздатності наднаціонального об'єднання за рахунок додаткового розширення спектра політичних тактик і стратегій.

6. Важливою ознакою імперії є її здатність виконувати функцію незалежного і неупередженого арбітра, що дає змогу досягати мирного вирішення конфліктів між різними етносами, соціальними групами або територіями, забезпечує інтеграцію гетерогенного в етнокультурному, соціально-економічному, політичному і правовому відношенні простору в єдиний соціальний організм. Поширеною є думка, що політичний режим традиційних імперій — це толерантний режим, незалежно від того, чи терпимо ставляться один до одного члени різноманітних утворень і груп, що входять до його складу². Ця ознака властива і ЄС, який здатний виступати гарантом безпеки для народів, що входять до його складу. Механізм функціонування ЄС побудований на принципах, які забезпечують попередження конфлікту або його розв'язання на ранніх стадіях виникнення. Політична і економічна могутність Союзу є гарантією для народів, що добровільно входять до його складу, від агресії з боку інших держав. Крім того, здійснення Європейським Союзом економічних і соціальних проектів загальноєвропейського масштабу сприяє зламу бар'єрів, що раніше заважали встановленню більш тісних контактів між європейськими народами, сприяє взаємозбагаченню їх культур.

Чарльз Тіллі характеризує імперію як форму політичних відносин, в умовах якої центр здійснює непряме правління периферією, що досить чітко простежується і в Європейському Союзі, який не має

¹ Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М., 2008 – С. 217.

² Уолцер М. О терпимости / М. О. Уолцер. – М., 2000. – С. 29–30, 65–67.

виконавчої вертикалі влади, а тому реалізує свою політику через національні уряди. Як наслідок, він має здійснювати політику компромісів, аби задовольняти національні еліти, мобілізуючи їх на проведення загальноєвропейських рішень і навіть таких, в яких окремі держави-члени не зацікавлені¹. Саме завдяки такій здатності союзна влада може репрезентувати себе не лише як легітимну, а й як таку силу, що примирює і утихомирює.

Слід зазначити, що національні уряди, які досить обережні в питанні посилення арбітражних повноважень Європейського Союзу, через небажання створити в його особі реального для себе конкурента, у той же час подекуди безпосередньо зацікавлені в дієвості Союзу як арбітра з метою додаткового розширення можливостей вирішення міждержавних суперечок завдяки існуванню такої інстанції, авторитет і неупередженість якої визнається кожною зі сторін конфлікту.

7. До суверенних прав імперії відносять питання оборони і зовнішньої політики. Загальній і глибокій уніфікації піддаються сфери культури, освіти і права; існує єдина офіційна мова. В Європейському Союзі дана ознака реалізована лише частково:

– питання загальної зовнішньої політики і політики безпеки залишаються у сфері дії міжурядового співробітництва. Положення установчих договорів, що належать до Спільної політики безпеки і політики у сфері оборони, не обмежують окремі аспекти політики безпеки і оборони держав-членів; ЄС і держави-члени залишаються пов'язаними положеннями Статуту ООН; держави-члени зберігають за собою право вето при прийнятті рішень, посиляючись на «життєво важливі міркування національної політики» (ст. 17 Договору про ЄС); виключається можливість застосування принципу кваліфікованої більшості при прийнятті рішень в цій сфері; перехід до спільної політики у сфері оборони здійснюється шляхом прийняття одностайного рішення Європейською радою; компетенція Суду ЄС не поширюється на дану сферу;

– в Європейському Союзі створено регіональну правову систему. Право ЄС є складовою національного права держав-членів, що діє на принципах прямої дії і верховенства;

– питання культури і освіти віднесені до сфери, де Союз має компетенцію здійснювати діяльність, спрямовану лише на підтримку,

¹ Миллер А. Почему все континентальные империи распались в результате Первой мировой войны : лекция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polit.ru/lectures/2006/04/11/miller2.html>

координацію або підтримку діяльності держав-членів. Союз позбавлений можливості здійснювати гармонізацію національних норм права в зазначених сферах;

– інтеграція спрямована на поступову уніфікацію стандартів життя. Проте вона не передбачає досягнення повної одноманітності, знищення особливостей культури народів, які утворюють Союз. Офіційними мовами ЄС визнані офіційні мови держав-членів.

Безумовно, сьогодні передчасно стверджувати, що Європейський Союз є імперією. Слід, проте, погодитися, що всього за шістьдесят років свого існування Союзу вдалося досягнути значно більше, аніж за аналогічний час будь-якій іншій державі, що реалізовувала імперський проєкт. Підсумовуючи викладене, слід погодитися з тим, що успішне втілення властивостей імперії і реалізація притаманних їй функцій може поступово привести до формування дійсно соціально-політичної системи, яка попри наявність у неї індивідуальних властивостей володітиме рядом стандартних характеристик, що емпірично можна віднайти у будь-якій імперії¹. Очевидно, що цей висновок рівною мірою стосується і Європейського Союзу. Однак висновок щодо такого розвитку подій має лише імовірний, а не категоричний характер. Процес трансформації ЄС в імперію може і не досягнути завершення або через негативний вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів, або через нездатність союзної бюрократії довести цю трансформацію до логічного завершення.

---

¹ Каспэ С. И. Империя и модернизация: общая модель и российская специфика / С. И. Каспэ. – М., 2001. – С. 61.